

سرشناسه: دوغان، اسرا، گردآورنده

Dughan, Asra

عنوان و نام پدیدآور: حج‌گزاری ایرانیان به روایت اسناد عثمانی و قاجاری / گردآورندگان: اسرا دوغان، مهری آریانفر؛
بازنگری: رقیه آقابالا زاده

مشخصات نشر: تهران: مشعر، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: ۵۰۸ ص.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۰-۵۴۹-۴

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

موضوع: حج

موضوع: جامیان -- ایران

شناسه گروه: آریانفر، مهری، ۱۳۵۰ -، گردآورنده

شناسه افزوده: آقابالا زاده، رقیه، ۱۳۶۱ -

رده‌بندی کنگر: ۱۳۹۳ ح ۹۴ د ۸ / ۱۸۸ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷ / ۲۸۷

شماره کتابشناسی ملی: ۶۵۸۰۰

حج‌گزاری ایرانیان

به روایت اسناد عثمانی و قاجاری

اسرا دوغان، مهری آریانفر	● گردآورندگان:
پژوهش‌کننده و زیارت	● تدوین:
مؤسسه فرهنگی مهری	● ناشر:
پیشخانه شعر	● چاپ و صحافی:
اول - زمستان ۱۳۹۱	● نوبت چاپ:
۳۰۰۰ نسخه	● شمارگان:
۱۴۰۰۰ تومان	● بها:

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۰-۵۴۹-۴ ISBN: 978-964-540-549-4

مراکز بخش و فروشگاه‌های مشعر:

تهران: تلفن: ۰۳-۶۴۵۱۲۰۰۳ / قم: تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۳۸۴۰۰

فهرست

..... دیواره ۱۹

..... مقدمه ۲۳

بخش اول حج گزاری ایرانیان به روایت اسناد عثمانی

..... ۱. امنیت حجاج و زوار ایران ۳۷

..... ۲. اهدای شمعدان به مرقد نبوی ۳۹

..... ۳. غارت اموال حجاج ایرانی ۳۹

..... ۴. رفتار مناسب با حجاج ایرانی ۴۸

..... ۵. اموال ضبط شده حجاج ایرانی در عثمانی ۵۱

..... ۶. اموال تجار و حجاج ایرانی در قلمرو عثمانی ۵۲

..... ۷. اتهام تجاوز قوای ایرانی به سرحدات عثمانی ۵۴

..... ۸. تأمین امنیت حجاج ایرانی ۵۵

..... ۹. غارت حجاج ایرانی در حدود شام ۵۸

..... ۱۰. درخواست رفتار مناسب با حجاج ایرانی ۶۰

..... ۱۱. اخذ مالیات مضاعف از حجاج ایرانی ۶۲

..... ۱۲. تأمین امنیت حجاج ایرانی ۶۴

..... ۱۳. عوارض گمرکی مازاد از حجاج ایرانی ۶۹

..... ۱۴. ستم به حجاج ایرانی ۷۰

..... ۱۵. مراعات حال حجاج ایرانی ۷۲

۱۶. حمایت از حجاج ایرانی ۷۶
۱۷. رعایت حال حجاج ایرانی ۷۷
۱۸. غارت حجاج ایرانی در حوالی رقه ۷۹
۱۹. بدرفتاری با زائران ایرانی در مدینه ۸۰
۲۰. حسن سلوک با حجاج ایرانی ۸۲
۲۱. تجاوز به قلمرو عثمانی ۸۴
۲۲. تزیین حجاج ایرانی ۸۴
۱۲. غارت حجاج ایرانی ۹۶
۲۴. آزادی با زندان ۱۰۳
۲۵. حمایت از حجاج ایرانی ۱۰۳
۲۶. رفتار مناسب با حجاج ایرانی ۱۰۴
۲۷. اتهام به حجاج ایرانی ۱۰۸
۲۸. احترام به حجاج ایرانی ۱۱۰
۲۹. تشریف مکّه و حجاج ایرانی ۱۱۲
۳۰. اعمال خودسرانه حجاج ۱۱۳
۳۱. توقیف حجاج ایرانی در شام ۱۱۵
۳۲. عزل پاشای شام (اجحاف در حق حجاج ایرانی) ۱۱۷
۳۳. رعایت حرمت امیرالحاج ایران ۱۱۸
۳۴. سفر حج میرزا عبدالرسول از صاحب‌منصبان ایرانی ۱۱۹
۳۵. توقیف حجاج صاحب‌منصبان ایرانی ۱۲۰
۳۶. اهتمام به حفاظت از حرمین ۱۲۱
۳۷. رفتار یکسان با حجاج و زوّار ایرانی ۱۲۲
۳۸. تسهیلات برای شاهزادگان قاجار در حج ۱۲۳
۳۹. سفر حج شاهزاده قاجار ۱۲۴
۴۰. سفر حج مادر شاه ایران ۱۲۹
۴۱. سفر شاهزادگان قاجار ۱۲۹

۴۲. سفر حج دریایی ایرانیان ۱۲۹
۴۳. سفر حج الله‌وردی میرزا ۱۳۰
۴۴. دستور برخورد مناسب با حجاج ایرانی ۱۳۱
۴۵. امیر مکه و حجاج ایرانی ۱۳۳
۴۶. سفر حج میرزا ابراهیم آقا ۱۳۴
۴۷. سفر حج مادر ناصرالدین شاه ۱۳۵
۴۸. صیانت از حجاج ایرانی ۱۳۶
۴۹. - خاف - ر. حق حجاج ایرانی ۱۳۷
۵۰. رعایت حال حجاج و زوار ایرانی ۱۳۸
۵۱. سفر حج - جی س. حسین ۱۳۹
۵۲. باج‌گیری از حجاج ایرانی ۱۴۰
۵۳. تعدی به حجاج ایرانی ۱۴۱
۵۴. لزوم رفتار شایسته با حجاج ایرانی ۱۴۲
۵۵. امنیت حجاج با سواره‌نظام ۱۴۳
۵۶. ضرب و شتم زائران مرقده نبوی ۱۴۴
۵۷. حجاج متوفی ایرانی ۱۴۵
۵۸. غارت حجاج ایرانی در مسیر حج ۱۴۵
۵۹. تلاش برای بازگرداندن اموال حجاج ایرانی ۱۴۷
۶۰. سرقت اموال حجاج در حمص ۱۴۸
۶۱. دادخواهی حجاج ایرانی در جده ۱۵۰
۶۲. امنیت حجاج ایرانی ۱۵۱
۶۳. نزاع میان حجاج ۱۵۲
۶۴. غارت و جرح حجاج ایرانی ۱۵۲
۶۵. سفر حج مادر عباس میرزا ۱۵۴
۶۶. قتل و غارت حجاج ایرانی در مرعش ۱۵۷
۶۷. فسخ سفر مادر عباس میرزا به انگلیس ۱۵۸

۶۸. سفر حج شاهزاده قاجار ۱۵۸
۶۹. اکراد و حجاج ایرانی ۱۵۹
۷۰. نذر صدر اعظم ایران ۱۶۰
۷۱. سفر حج عبدالکریم میرزا از شاهزادگان قاجار ۱۶۲
۷۲. دستور برخورد با غارتگران حجاج ۱۶۳
۷۳. سفر پسر شریف مکه به ایران ۱۶۴
۷۴. در مناسبت با حجاج ایرانی ۱۶۶
۷۵. غارت حجاج ایرانی از سوی اکراد ۱۶۷
۷۶. غارت حجاج ایرانی در مسیر حج ۱۶۹
۷۷. سارقان حجاج ایرانی ۱۷۰
۷۸. تسلیت پادشاه ایران به عثمان ۱۷۶
۷۹. ملاقات سفیر ایران با دولت عثمانی ۱۷۷
۸۰. اجحاف در حق حجاج ایرانی ۱۷۸
۸۱. دریافت عوارض زیارت از حجاج ایرانی ۱۷۹
۸۲. ارسال نشان به پاشای عراق و امیر حجاز ۱۸۰
۸۳. سفر حج میرزا حسین خان ۱۸۰
۸۴. تعیین وکیل شه‌بندر ۱۸۱
۸۵. رفتار مسالمت‌آمیز با حجاج ایرانی ۱۸۱
۸۶. اقدامات ضد حجاج ایرانی در حرم نبوی ۱۸۳
۸۷. احداث تحفظ‌خانه برای حجاج ایرانی ۱۸۴
۸۸. سفر حج فخرالدوله ۱۸۵
۸۹. قرنطینه حجاج ایرانی ۱۸۶
۹۰. غصب اموال حجاج ایرانی ۱۸۶
۹۱. دادخواهی تجار ایرانی ۱۸۷
۹۲. اتهام به حجاج ایرانی ۱۹۰
۹۳. دادخواهی تجار ایرانی ۱۹۱

۹۴.	قتل و جرح حجاج ایرانی.....	۱۹۳
۹۵.	ضرب و شتم زوار ایرانی در مدینه.....	۱۹۴
۹۶.	قتل و جرح حجاج ایرانی در مدینه.....	۱۹۷
۹۷.	دریافت آخوه از ایرانیان.....	۱۹۹
۹۸.	سفر حج شاهزادگان قاجار.....	۲۰۰
۹۹.	شیوع وبا و منع از حج‌گزاری.....	۲۰۲
۱۰۰.	سفر حج حسام‌السلطنه قاجار.....	۲۰۵
۱۰۱.	پاسپورت‌های حجاج ایرانی.....	۲۰۸
۱۰۲.	اعطای نشان شرف، شید از سوی ایران.....	۲۰۸
۱۰۳.	اعطای نشان به امر مکه.....	۲۱۰
۱۰۴.	رواج سکه ایرانی در حجاز.....	۲۱۰
۱۰۵.	قتل و غارت حجاج ایرانی در کرکک.....	۲۱۱
۱۰۶.	ویزای حجاج ایرانی.....	۲۱۲
۱۰۷.	لزوم محافظت از حجاج ایرانی.....	۲۱۲
۱۰۸.	رواج سکه‌های ایرانی در حجاز.....	۲۱۲
۱۰۹.	پاسپورت‌های حجاج ایرانی.....	۲۱۴
۱۱۰.	توقیف سکه‌های ایرانی.....	۲۱۵
۱۱۱.	عق‌نامه اسرای زنجی.....	۲۱۶
۱۱۲.	رواج سکه‌های ایرانی در حجاز.....	۲۱۶
۱۱۳.	قتل و غارت حجاج ایرانی در کرکوک.....	۲۱۷
۱۱۴.	منع حجاج بدون ویزا.....	۲۱۸
۱۱۵.	مالیات راه از حجاج ایرانی.....	۲۱۹
۱۱۶.	مسیر حجاج ایرانی.....	۲۲۰
۱۱۷.	سفر حج امین‌الدوله.....	۲۲۰
۱۱۸.	رواج سکه‌های ایرانی در حجاز.....	۲۲۱
۱۱۹.	سفر حج خاله شاه ایران.....	۲۲۲

۱۲۰. اعطای نشان به امیر مکه ۲۲۳
۱۲۱. تذکره حجاج ۲۲۴
۱۲۲. مخارج مأموران قرنطینه ۲۲۷
۱۲۳. مصارف نظام صحیه ۲۲۷
۱۲۴. نامه تشکر حجاج ایرانی به خلیفه عثمانی ۲۲۸
۱۲۵. اعطای نشان به محافظ مدینه ۲۳۰
۱۲۶. عطاء نشان به مأموران عثمانی ۲۳۳
۱۲۷. عطاء نشان به امیر مکه ۲۳۴
۱۲۸. اعطای نشان به ریسک بیمارستان مکه ۲۳۵
۱۲۹. ویزای حجاج ایرانی ۲۳۶
۱۳۰. دادخواهی راهزنان حجاج ایرانی ۲۳۶
۱۳۱. لزوم برخورد مناسب با حجاج ایران ۲۳۸
۱۳۲. تغییر ضریح امام حسن (ع) ۲۳۹
۱۳۳. قرنطینه حجاج ایرانی ۲۴۰
۱۳۴. هزینه قرنطینه حجاج ۲۴۰
۱۳۵. درخواست تعمیر بقیع ۲۴۱
۱۳۶. مخالفت با سفر حج سیدجمال‌الدین اسدآبادی ۲۴۲
۱۳۷. اعطای نشان ایران به مکتوبچی حجاز ۲۴۲
۱۳۸. اعطای نشان به مکتوبچی حجاز ۲۴۳
۱۳۹. نامه تشکر حجاج ایرانی از عثمانی ۲۴۴
۱۴۰. ممنوعیت حمل توتون و تنباکو به حجاز ۲۴۵
۱۴۱. تذکره حجاج ایرانی ۲۴۶
۱۴۲. صدور تذکره حجاج ایرانی ۲۴۶
۱۴۳. اعطای نشان به مکتوبچی حجاز ۲۴۷
۱۴۴. نامه تشکر حجاج ایرانی به عثمانی ۲۴۷
۱۴۵. تذکره حجاج ایرانی ۲۴۸

۲۴۸	۱۴۶. پاسپورت‌های حجاج ایرانی
۲۵۱	۱۴۷. سرقت اموال در سفر حج
۲۵۲	۱۴۸. حرکت محمل شریف
۲۵۲	۱۴۹. نصب ضریح ائمه بقیع علیهم‌السلام
۲۵۴	۱۵۰. اعطای نشان به محافظ موکب حج
۲۵۴	۱۵۱. شیوع وبا در میان حجاج ایرانی
۲۵۵	۱۵۲. سفر حج حسام‌السلطنه قاجار
۲۵۷	۱۵۳. سفر حج ناضی‌عسکر ایران
۲۵۷	۱۵۴. سفر حج فرمانده اسم قاجار
۲۵۸	۱۵۵. سفر حج نه‌م‌السلطان
۲۵۸	۱۵۶. سفر زیارتی امجدالدین به سد اعظم قاجار
۲۵۹	۱۵۷. اعطای نشان به مکتوبچی حجاج
۲۶۰	۱۵۸. سفر حج نایب صدر شیرازی
۲۶۰	۱۵۹. سفر حج میرزا معصوم آقا
۲۶۱	۱۶۰. اعطای نشان به والی حجاز
۲۶۱	۱۶۱. اعطای نشان به والی حجاز
۲۶۲	۱۶۲. اعطای نشان به شه‌بندر ایران در جده
۲۶۳	۱۶۳. نصب ضریح جدید ائمه بقیع علیهم‌السلام
۲۶۳	۱۶۴. اعطای شمشیر به امیر مکه
۲۶۳	۱۶۵. تذکره حجاج ایرانی
۲۶۴	۱۶۶. تحریم مسیر حج جبل
۲۶۴	۱۶۷. نصب ضریح امام حسن علیه‌السلام
۲۶۵	۱۶۸. ترفیع مقام والی حجاز
۲۶۶	۱۶۹. شیوع وبا در میان حجاج ایرانی
۲۶۶	۱۷۰. تذکره حجاج ایرانی
۲۶۷	۱۷۱. حجاج و حق گمرکی

۱۷۲. مسیر حج ایرانی‌ها ۲۶۸
۱۷۳. سفر حج میرزا معصوم آقا ۲۶۹
۱۷۴. سفر حج فرمان‌فرما ۲۶۹
۱۷۵. سفر حج حرم شاه قاجار ۲۷۰
۱۷۶. نصب ضریح جدید ائمه بقیع علیهم‌السلام ۲۷۰
۱۷۷. نصب ضریح امام حسن علیه‌السلام ۲۷۰
۱۷۸. اموال مسروقه حجاج ایرانی ۲۷۱
۱۷۹. مفقود شدن اموال حجاج ایرانی در مدینه ۲۷۲
۱۸۰. استیفای اموال مسروقه حجاج ایرانی ۲۷۳
۱۸۱. قتل حجاج ایرانی ۲۷۴
۱۸۲. اهدای شمشیر مرصع به امیر مکه ۲۷۵
۱۸۳. کشتی عثمانی حامل حجاج ایرانی ۲۷۶
۱۸۴. اعطای شمشیر مرصع به امیر مکه ۲۷۶
۱۸۵. گزارش فعالیت شه‌بندر عثمانی ۲۷۷
۱۸۶. تعمیر ضریح امام حسن علیه‌السلام ۲۷۷
۱۸۷. اعطای شمشیر مرصع به والی حجاز ۲۷۸
۱۸۸. ضریح ائمه بقیع علیهم‌السلام ۲۷۹
۱۸۹. قتل و غارت حجاج ایرانی در مدینه ۲۷۹
۱۹۰. اعطای شمشیر مرصع به امیر مکه ۲۸۰
۱۹۱. ویزای حجاج ایرانی ۲۸۱
۱۹۲. اعطای شمشیر مرصع به امیر مکه ۲۸۲
۱۹۳. نصب ضریح ائمه بقیع علیهم‌السلام ۲۸۳
۱۹۴. نامه عبدالله موسوی علوی به عثمانی ۲۸۳
۱۹۵. تحریم راه جبل ۲۸۵
۱۹۶. سختی راه جبل ۲۸۶
۱۹۷. وضعیت راه جبل ۲۸۶

۲۹۰	۱۹۸. وضعیت راه جبل
۲۹۰	۱۹۹. مسیر حج جبل
۲۹۱	۲۰۰. تحریم راه جبل
۲۹۲	۲۰۱. ویزای حجاج ایرانی
۲۹۲	۲۰۲. ویزای حجاج ایرانی
۲۹۳	۲۰۳. ضرب و شتم حجاج ایرانی در مدینه
۲۹۳	۲۰۴. اعطای نشان به مأموران
۲۹۴	۲۰۵. اعطای نشان مرصع به امیر مکه
۲۹۶	۲۰۶. شه‌بندی جد
۲۹۶	۲۰۷. ویزای حجاج ایرانی
۲۹۷	۲۰۸. سرقت اموال تاجر ایرانی در حجاز و شام
۲۹۹	۲۰۹. نامه تاجر ایرانی به سفارت عثمان
۳۰۱	۲۱۰. سفر حج مادر شاه ایران
۳۰۲	۲۱۱. شیوع وبا بین حجاج ایرانی
۳۰۳	۲۱۲. قرنطینه حجاج
۳۰۵	۲۱۳. شیوع وبا میان حجاج ایرانی
۳۰۷	۲۱۴. سفر حج از دریا
۳۰۸	۲۱۵. قرنطینه حجاج
۳۰۹	۲۱۶. سفر حج از دریا
۳۰۹	۲۱۷. مصادره سلاح‌های حجاج ایرانی
۳۱۱	۲۱۸. تسهیلات مسیر حج
۳۱۲	۲۱۹. سفر حج شجاع‌السلطنه
۳۱۲	۲۲۰. شیوع وبا میان حجاج
۳۱۳	۲۲۱. غصب اموال حجاج در مدینه
۳۱۶	۲۲۲. قانون شیوع وبا
۳۱۷	۲۲۳. قرنطینه حجاج

۲۲۴. مسیر بازگشت حجاج ۳۱۸
۲۲۵. مصادره سلاح‌های حجاج ایرانی ۳۱۹
۲۲۶. حبس و سرقت اموال مترجم کنسول ایران ۳۲۰
۲۲۷. اجماع کنسول جده در حق حجاج ۳۲۰
۲۲۸. مقررات مسافرت به ترکیه ۳۲۱
۲۲۹. ویزای اتباع ایرانی در ترکیه ۳۲۲
۳۰. رعایت حرمت حجاج و زوار ایرانی ۳۲۲
۳۱. ابن رشید و حجاج ایرانی ۳۲۴
۲۳۲. فرقه حجاج ۳۲۷
۲۳۳. کنفرانس سلاح ابن سعود ۳۲۷
۲۳۴. حج گزاری سال ۱۲۰۱ ۳۲۷
۲۳۵. مطالبه اموال حجاج ایرانی، عثمانی ۳۲۹
۲۳۶. شورای مغان ۳۳۰
۲۳۷. عدم تعرض به حجاج و تجار ایران ۳۳۱
۲۳۸. ضبط اموال ایرانیان در عثمانی ۳۳۴
۲۳۹. تشکر حجاج ایرانی از عثمانی ۳۳۵
۲۴۰. قتل و غارت حجاج ایرانی ۳۳۶

بخش دوم: حج گزاری ایرانیان به روایت اسناد قاجاری

۱. ارسال ضریح جهت نصب بر قبور ائمه بقیع علیهم السلام و حقوق خدام و ۳۴۱
۲. ممانعت حجاج از معاودت از راه جبل و لزوم مؤاخذه متجاسرین و اختلاف فتاوی علما ۳۵۶
۳. درخواست اعطای نشان‌های مختلف دولتی به برخی مقامات دولتی ایران، حجاز و عثمانی ... ۳۸۶
۴. هشدار به حجاج درباره بعضی حمله‌داران فریکار و مراعات امنیت و سلامت حجاج ۳۹۳
۵. منع حجاج از مسیر قطیف و احساء به سمت مکه و بازگرداندن حجاج به بحرین ۴۰۷
۶. مأموریت میرزا محمودخان در باب تفحص درباره حمل بغله محمودی ۴۰۸
۷. ضبط اموال حاجی سیدحسین توسط حاکم جده (عثمان پاشا) ۴۱۱

۸. گزارش چند مطلب خطاب به سرپرست تبعه ایران از جمله طلب خسروخان والی و..... ۴۱۴
۹. توضیح نامه ارسالی جهت اصلاح در خطای برداشت از عملکرد سیف‌الملک ۴۱۵
۱۰. اذن در سفر به تبریز و روانه کردن عیال مخاطب به مکه و معاودت به تغلیس ۴۱۶
۱۱. لزوم حرکت به موقع حجاج اعزامی به مکه از نجف ۴۱۶
۱۲. شرح حال خلیل‌بیگ (ایلچی دولت عثمانی) و گزارش فوت جنرال چریکوف ۴۱۷
۱۳. گزارش عبدالرحیم در باب جلسه وعظ شیخ علی مجتهد، ورود علاءالدوله و... ۴۱۹
۱۴. درخواست اعطای شمشیر طلا و مرصع و... برای فیصل بن سعود ۴۲۱
۱۵. انتظار آقا یحیی هاشم از ورود وزیر مختار پاریس و اتمام راه آهن بندر بوتی به تغلیس ۴۲۲
۱۶. عدم بغل رجوع اشخاصی که تبعیت عثمانیه را اختیار کرده‌اند ۴۲۴
۱۷. اعلام وصول اذنامه به غلام همراه اردشیرخان از بندر جده و استرداد اوراق ۴۲۴
۱۸. گزارشی در باب عزل و نصب لایزال ایران در جده و رد کردن غلام به کارگزاران دولت عثمانی ۴۲۵
۱۹. لزوم رعایت احترام میرزا محمد - از علمای دارالسلطنه - در سفر از مشهد به ۴۲۶
۲۰. گزارش در باب حادثه جده و عزل و نصب حجاز و وضعیت متجاسرین و مرتکبین ۴۲۷
۲۱. قتل جهانگیرشاه (نواده آقاخان محلاتی) و اسیر شدن او در جده ۴۲۷
۲۲. ورود مسیح‌الملک (طیب دربار) به جده و بد اخلاقی‌ها و وی ۴۲۹
۲۳. در باب خلاصی سیدمحمد واعظ یزدی از اتهام قتل کریم در جده ۴۳۱
۲۴. گزارش در باب سهولت در امر تذکره حجاج و مقرری ارزاق دره‌ج ۴۳۲
۲۵. گزارش در باب روانه کردن اهالی بحرین و بندر لجه از بندر عباسی مکه ۴۳۴
۲۶. بازدید شریف مکه از چادر کارپردازی ایران ۴۳۵
۲۷. ورود امین‌الدوله، مجدالملک، معین‌الملک و سیف‌الدوله به مدینه و شیوع طاعون ۴۳۶
۲۸. ورود امام جمعه تبریز به جده و شرح مفاسد و درگیری‌ها در مکه و مدینه ۴۳۷
۲۹. لزوم وجود مأمور کارپردازی در سامراء و اختصاص مقرری برای او ۴۴۱
۳۰. اعلام وصول شرح مأموریت صفاءالملک در باب اعطای نشان به والی حجاز ۴۴۳
۳۱. صفحه تلگراف در خصوص دعا برای پادشاه ۴۴۳
۳۲. لزوم انعقاد مجلس حفاظ‌الصحة در سرحدات و مبارزه با طاعون و ۴۴۴
۳۳. گزارش معاودت حجاج و صاحب‌منصبان و شخصیت‌های مختلف از طرق شام و... ۴۴۵

۳۴. گزارش وصول راپورت مساعدت شریف و والی مکه در خصوص حجاج ایرانی ۴۴۵
۳۵. سفارش وزارت خارجه در خصوص لزوم رعایت حال و مرتبت بهار علی شاه و ... ۴۴۶
۳۶. سفارش در خصوص رعایت حال و آسایش حسن خان در سفر به عتبات و مکه معظمه ۴۴۶
۳۷. دستور رعایت احترام و آسایش آسید ابوالحسن، فرزند سید محمد صراف طهرانی ۴۴۷
۳۸. رونوشت تلگراف به حکمران کرمانشاهان و درخواست اصدار حکم در باب نامه سرحددار ۴۴۸
۳۹. گزارش ارسال دو نامه در باب شکایت حجاج از مأمور ایران در جند ۴۴۸
۴۰. درخواست اختصاص مواجب کافی جهت صفاء الممالک ۴۴۸
۴۱. عمارش به علاء الملک در رعایت حال و مقام حاج شیخ محمد معتمد الاسلام ۴۴۹
۴۲. رونوشت نامه وزارت خارجه به سرحددار ذهاب در باب خانه موروثی ۴۵۰
۴۳. توضیح در باب شکایت غلامحسین حجه فروش ۴۵۰
۴۴. گزارش ارسال توصیه معجه تسهیل امور حجاج به کارپردازی های ایران در ... ۴۵۲
۴۵. سفارش در رسیدگی به شکایت حاجی سید - قبله القیائل - از کارگزار عجم ۴۵۳
۴۶. درخواست دو تذکره و سفارش نامه برای دو تن از حاجیان صاحب منصب ۴۵۶
۴۷. گزارش ارسال کتابچه آمار تعداد حجاج از زوار ۴۵۶
۴۸. گزارش در باب شکایت جناب آقا به صفاء الملک در خصوص سرقت از او ۴۵۶
۴۹. گزارش وضعیت مطلوب حجاج ایرانی در حجاز و حزن کارگزاران عثمانی با تبعه ایران ۴۵۷
۵۰. وضعیت مناسب سلامت حجاج ایرانی و حدوث طاعون در ... ۴۵۹
۵۱. گزارش اخذ وجوهی به ناحق از حجاج در قرنطینه توسط ... دولتی ۴۶۰
۵۲. رسیدگی به شکایت شیخ ابو محمد از شرکت ناصری در باب تنخواوی ۴۶۱
۵۳. ادعای شیخ الاسلام ترشیز در باب پولی که در دریای قمران انداخته ۴۶۲
۵۴. گزارش حج سال ۱۳۱۸ هـ. ق و کیفیت رفتار اهل سنت و شیعه و ... ۴۶۶
۵۵. نشان شیر (و شمشیر) و خورشید (و تاج) ۴۶۸
۵۶. گزارش شکایت چند حاجی شیرازی در باب سرقت اموال آنها توسط شخصی جمال ۴۷۰
۵۷. ابراز رضایت وزارت خارجه از کارپرداز جند در خصوص رسیدگی به احوال زوار و حجاج ... ۴۷۱
۵۸. ورود حجاج ایرانی به سلامت از راه ارزروم و شرایط عبور حجاج از باطوم ۴۷۱
۵۹. ادعای حاجی محمود حمله دار عرب مبنی بر بدهکاری دو نفر از حجاج سزوار ۴۷۵

۶۰. ابطال رسوم تذکره حجاج در مصر و درخواست موجب کافی برای کارگزاران مربوطه..... ۴۷۸
۶۱. سواد گزارش مأمور ینبوع در باب تقلب مأمور قونسولگری ایران در سویس..... ۴۸۰
۶۲. درخواست تسریع در اصدار حکم مأموریت..... ۴۸۴
۶۳. گزارش در باب مخالفت پاسپورت صادر شده با قوانین موجود..... ۴۸۴
۶۴. گزارش میزبانی از شیخ فضل الله مجتهد، قبل از عزیمت وی به سویس و جدّه..... ۴۸۵
۶۵. در باب مأمورین تذکره در خاک مصر پیرامون تبعه ایرانی..... ۴۸۶
۶۶. بروز ماری در جدّه و وضع قرنطینه در آنجا..... ۴۸۶
۶۷. بررسی مریض جهت بررسی عملکرد مأمور سفارت ایران در جدّه..... ۴۸۷
۶۸. توقف جهاز حامل حجاج به جهت بررسی غرق شدن بغله محمدصادق..... ۴۸۸
۶۹. گزارش کمبود درآمد کارپردازخانه شام به جهت قلت حجاج..... ۴۹۲
۷۰. معرفی شیخ حسین خان، پزشک و راهنمایی زائران و بنای غسل خانه، جهت شیعیان در..... ۴۹۳
۷۱. نامه به وزارت خارجه در باب ادعای مجدالدوله علیه امام جمعه، پس از مراجعت وی..... ۴۹۴
۷۲. در باب تفویض شغل زیارت نام خواندن آسید جعفر..... ۴۹۵
۷۳. اعلام وصول رضایت نامه حجاج از مأمورین جدّه و ینبوع..... ۴۹۵
۷۴. گزارش ارسال قصیده کنسولی بیروت به جهت شهنشاه..... ۴۹۶
۷۵. گزارش ورود شاهزاده ناصرالدین میرزا به اسلامبول و مدارات لازم جهت سفر به سمت..... ۴۹۶
۷۶. گزارش ساخت مسجد شاهنشاه سابق و متعلقات آن، جهت سفارت ایران در اسلامبول..... ۵۰۰
۷۷. اعلام وصول تلگراف تعیین مأمور جدّه و درخواست رسیدگی به امور معشیت و..... ۵۰۱
۷۸. جلوگیری از خیالات فاسده بعض مرتجعین طرفدار امام جمعه سابق طهران..... ۵۰۶
۷۹. توصیه جهت مراعات آسایش تبعه دولت ایران و بعضی صاحب منصبان در سفر به جدّه و..... ۵۰۸

دیباچه

مجموعه پیش ره بخش از اسناد عثمانی و قاجاری درباره حج ایرانیان است که خانم «اسرا دوغار» اهل ترکیه آنها را از ترکی به فارسی ترجمه کرده است. در این مجموعه، کاستی‌های فراوانی از جمله اغلاط املایی، تایپی، افتادگی عبارات، ترجمه ناقص، مشخص نبودن ابتدا و انتهای برخی اسناد، موضوع‌بندی نشدن اسناد و ابهامات دیگر مشهود بود. با توجه به در دسترس نبودن متون و گردآورنده محترم اسناد، گروه تاریخ و سیره پژوهشکده حج و زیارت تصمیم گرفت تا با مطالعه این اثر، حتی الامکان برخی از کاستی‌های صوری و شکلی آن را برطرف نماید. از این رو تصحیح موارد فوق در بخش اسناد عثمانی و موضوع‌بندی و عنوان‌گذاری اسناد، اجاری از جمله کارهایی است که با مطالعه اسناد، موضوع اصلی هر یک از اسناد استخراج و در صدر آنها آورده شد تا خواننده با مشاهده عناوین، از محتوای سند آگاه شود. برخی از موضوعات این اسناد را می‌توان به دسته‌های زیر تقسیم کرد:

۱. قرنطینه حجاج (حدود ۱۰ سند):

۲. شیوع وبا در بین حجاج و منع ورود آنان به حجاز و برخی دیگر از شهرها

(حدود ۵ سند):

۳. موافقت با حج‌گزاری صاحب‌منصبان و نیز شاه‌زادگان قاجاری از سوی عثمانی و

مدارا با آنان در طول مسیر و فراهم کردن تسهیلات برای ایشان (حدود ۱۳ سند):

۴. دستور توقیف حجاج ایرانی، به‌ویژه صاحب‌منصان، به بهانه اتحاد با روس یا حمله ایران به قلمرو عثمانی (حدود ۵ سند)؛
۵. بدرفتاری مردم مدینه و اغوات^۱ و مسئولان آن شهر با حجاج و زائران ایرانی و قتل و غارت آنان (حدود ۱۲ سند)؛
۶. احداث تحفظ‌خانه^۲ برای حجاج در مسیر حج؛
۷. وسعت راه جبل^۳ و تحریم عزیمت از آن، از سوی علمای شیعه (حدود ۵ سند)؛
۸. تسهیل انگلیس در انتقال حجاج؛
۹. درخواست نصاب ضریح برای ائمه بقیع^۴ از سوی ایران و پاسخ عثمانی (۵ سند)؛
۱۰. مخالفت با سفر سید جمال‌الدین اسدآبادی به حجاز از سوی عثمانی؛
۱۱. کنفرانس اسلامی از سری اس‌سعد و دعوت از ایران و موضع عثمانی؛
۱۲. شورای مغان و درخواست نادر شاه از عثمانی برای اختصاص رگنی برای شیعیان در مکه؛
۱. عرض تشکر حجاج ایرانی از عثمانی؛
۱۴. شکایت حجاج از ابن‌رشید در مسیر جبل؛
۱۵. اجحاف کنسول جده در حق حجاج؛
۱۶. سلاح‌های مصادره شده حجاج ایرانی (۴ سند)؛
۱۷. رواج سکه‌های ایرانی در حجاز (۷ سند)؛

۱. بزرگان، رؤسای شهر و خواجهگان.

۲. جایی که سرباز برای حفاظت از راه‌ها گماشته می‌شد؛ پاسگاه.

۳. مسیر جبل یکی از چند راه اصلی مردم ایران و عراق برای سفر به حرمین بوده که از کوفه در جنوب عراق آغاز می‌شده و از نجد می‌گذشته است. عنوان راه جبل، بیشتر در سفرنامه‌های فارسی سده‌های اخیر مصطلح گشته که به قصبه‌ای با همین نام در این راه اشاره دارد.

۱۸. اعطای نشان شیر و خورشید از سوی ایران به امیر مکه و دیگر صاحب‌منصبان در حجاز (حدود ۱۲ سند)؛
۱۹. پاسپورت‌ها و تذکره حجاج ایرانی؛
۲۰. ورود حجاج ایرانی با تذکره تجاری؛
۲۱. حق گمرکی حجاج؛
۲۲. سفر حج، یوزا معصوم، از علمای عصر قاجار؛
۲۳. نامه به سلطان عثمانی برای تعجیل در اعزام حجاج؛
۲۴. توجه به امنیت و رعایت حال حجاج ایرانی در مسیر حج؛
۲۵. غارت اموال حجاج ایرانی در شام، خربوت، موری، حلب، ایروان و ارزروم؛
۲۶. لزوم توجه به امنیت حجاج و رفتار مناسب با آنان؛
۲۷. تعقیب عاملان قتل و غارت حجاج ایرانی؛
۲۸. رفع ظلم از حجاج ایرانی؛
۲۹. عزیمت حجاج ایرانی از راه دریا؛
۳۰. نذورات صدر اعظم ایران برای ائمه بقیع علیهم‌السلام؛
۳۱. اهدای شمع‌دان به مرقد نبوی، از سوی سلطان حسین قاجار؛
۳۲. دستور عثمانی به امیر مکه برای خوش‌رفتاری با حجاج ایرانی؛
۳۳. اخذ مالیات و عوارض گمرکی مضاعف از حجاج ایرانی (حدود ۱۰ سند)؛
۳۴. استرداد اموال حجاج ایرانی در عثمانی.

۱. نام دیگر شهر «حصن زیاده» است که در اخبار بنی‌همدان موضع آن به اقصای دیاربکر از بلاد روم (ترکیه کنونی) معین شده است.

۲. ارزنة الروم: از شهرهای مشرق ترکیه که بر سر راه نجد ایران به آسیای صغیر قرار گرفته و شهری صنعتی و تجاری است. آخرین معاهده بین ایران و عثمانی که به جنگ‌های طولانی دو کشور پایان داد، در آن شهر امضا شد. این نام را به صورت ارض روم یا ارضروم هم نویسند که خطاست.

همچنین از زحمات دو پژوهشگر محترم آقایان «سید محمود سامانی» و «محمدعلی باقرزاده» در تصحیح اغلاط این اثر تشکر می‌شود. به‌رغم این تلاش‌ها، کاستی‌هایی در این مجموعه اسناد به چشم می‌خورد که مسئولیت آن متوجه گروه تاریخ پژوهشکده حج نیست. امید است با انتشار این مجموعه، برخی زوایای پنهان حج گزاری ایرانیان در قرون اخیر روشن شود.

انه ولی التوفیق

پژوهشکده حج و زیارت

گروه تاریخ و سیره

www.ketab.ir

مقدمه

کتاب حاضر معرکه اسناد موجود در آرشیوهای ترکیه (که هنوز به فارسی ترجمه نشده‌اند) و ایران را به خصوص حج و حج‌گزاری ایرانیان در قرون ۱۳ و ۱۴ ه.ق و بیانگر روابط سیاسی، فرهنگی و اقتصادی مرتبط با دو دولت می‌باشد که تصویری مستند و واقعی از روند حج‌گزاری ایرانیان را به خواننده نشان می‌دهد.

در روابط سیاسی دو دولت، حج‌گزاری از اهمیت خاصی برخوردار بود؛ در سفرنامه‌های ایرانی دیده می‌شود که چگونه حجاج از دولت درخواست بهبود شرایط را خواستارند و دولت خود را تحت فشار قرار می‌دهد اما در مقابل، آنچه از اسناد عثمانی و همچنین از این سفرنامه‌ها برمی‌آید، حکومت قابل‌توانست پاسخگوی خواسته‌های آنها باشد که این موضوع در اسناد عثمانی قابل‌تأیید است؛ چرا که هر سال گزارش‌ها و درخواست‌ها تکرار می‌شد و مورد رسیدگی نیز قرار نمی‌گرفت. ولیکن با بازخوانی اسناد ایرانی متوجه می‌شویم که چگونه دولت ایران تلاش می‌کرد تدابیر لازم را در این خصوص اعمال نماید.

اهمیت بررسی اسناد زمانی نمود می‌یابد که مثلاً بدانیم طی سال‌های ۱۲۳۷ - ۱۲۳۶ ه.ق به خاطر وضعیت جنگی بین عثمانی و ایران، که روابط سیاسی خوبی میان دو دولت برقرار نبود، حجاج و تجار در مرز عثمانی محبوس مانده بودند؛ اسنادی در

دست است که این حوادث را به خوبی نشان می‌دهد به طوری که چنین اموری در منابع تاریخی آن زمان و حتی در سفرنامه‌ها انعکاس نیافته است. علی‌رغم تصور عام بر تیرگی روابط، در اسناد عثمانی بر همسایگی و بهبود روابط اشاره شده و نیز به رسیدگی امور حجاج و رفتار بر مبنای اسلام در شهرهای قارص و ایروان که محل عبور حجاج بود، تأکید شده است و حوادثی که در منطقه رخ داده، به خوبی توسط همین اسناد نمایان شده است.

در اربیل دوره قاجار به علت چپاول کاروان‌ها، کشته شدن حجاج و غارت اموالشان و مشکلات مربوط به ترک متوفیان، ایرانیان، دولت عثمانی را به طور مستقیم خطاب قرار داده و به سلطان نامه می‌نوشتند. نمونه‌های این اسناد در بایگانی عثمانی بسیار فراوان است. در این اسناد آمده اگر حجاج ایرانی از راه بالای شام یعنی موصل، حلب به شام، و یا از راه تدمر به شام می‌روند در استای رسیدگی به شکایات ایرانیان، دولت عثمانی برای آنان امیر حج تعیین می‌کرد.

آرشیو عثمانی که دارای غنی‌ترین و با ارزش‌ترین مدارک تاریخ عثمانی است، اسناد بسیاری را در خصوص حج‌گزاری ایرانیان در اختیار ما قرار می‌دهد. این آرشیو در ساختمان مدیریت عمومی آرشیوهای سراسری دولت به ریاست آرشیو عثمانی در استانبول نگهداری می‌شود. از تأسیس دولت عثمانی تا دوره سلطنت سلیمان قانونی اسناد بسیار کمی در این آرشیو وجود دارد. اما از دوره سلطان سلیمان به بعد تعداد آن‌ها افزایش یافته و تا تاریخ ۱۳۲۲ ه. ق. بر آنها افزوده شده است، به ویژه در دوره تنظیمات در نتیجه تغییر شکل ساختار دولت به صورت نظارتی (وزارتخانه)، چون بر اوراق دولتی و اسنادافزود شده، در نتیجه اسناد دولتی نیز افزایش یافته است.

مهم‌ترین منبع تاریخ عثمانی در تاریخ‌نگاری دوره صفویه، اسناد دولتی می‌باشند، که به نام «دفتر مهمه» یا «فرمان‌های سلطان عثمانی» (خط همایونی) جمع‌آوری شده است. این

اسناد دارای اطلاعات ذی‌قیمت می‌باشد و تاکنون نزدیک به ۲۰ جلد (که یک درصد کل دفاتر مهمه نمی‌شود) از این دفاتر از طرف مرکز امور آرشیو دولت ترکیه به چاپ رسیده است. این اسناد که به ترکی عثمانی و بازنویسی چکیده آنها به ترکی امروزی است، به همراه دفاتری که هنوز چاپ نشده در مرکز اسناد دولت موجود هستند.

یک مقایسه ساده نشان می‌دهد که اسناد عثمانی، منظم‌تر و قابل دسترس‌تر از اسناد ایرانی می‌باشد. به دیگر سخن، منابعی شبیه به دفاتر مهمه عثمانی یا خط همایون در ایران، بسیار اندک است و اصولاً اطلاعات تاریخی از این دوره، در منابع تاریخی ایرانی منعکس شده، نه در اسناد.

به دلیل شیوه طبقه‌بندی اسناد در آرشیو دولت عثمانی، جستجو از طریق موضوعی و جغرافیایی با مشکلاتی همراه است. برای محقق تنها راه موجود جست‌وجوی اسناد، واژه‌یابی در بین اسناد موجود است. از این رو محقق باید خود، اسناد مورد نیاز را با وارد کردن واژه به واژه موضوع مورد تحقیق جست‌وجو کند.

چکیده اسناد عثمانی درباره حج‌گزاری ایرانیان از سال ۱۲۰۵ ه.ق. به بعد را می‌توان در سایت کل آرشیو عثمانی به آدرس: www.culture.arsivleri.gov.tr پیدا کرد. ولی این اسناد شامل دفاتر مهمه نمی‌شود. اسناد مربوط به حج‌گزاری ایرانیان در دوره افشاریه و زندیه، در آرشیو عثمانی به ویژه در مجموعه‌ای به نام خط همایون (HAT) موجود است. مع‌الاسف این اسناد مثل دفاتر مهمه هنوز به چاپ نرسیده است. با این حال خلاصه آنها در سایت فوق‌الذکر موجود است. نیمی از اسناد مربوط به دوره قاجاری موجود در عثمانی هنوز شناسایی نشده‌اند. اما خلاصه نیم دیگر این اسناد که مربوط به سال‌های ۱۲۵۰ تا ۱۳۳۶ ه.ق. می‌شود، در سایت فوق‌الذکر آمده است که دیگر به نام خط همایون نامیده نمی‌شود؛ چرا که دفاتر دیگری هستند.

نخستین سند از دوره قاجاری - با قدری تسامح - از سال ۱۲۰۵ ه.ق. است که در

اینجا آورده‌ایم. در این اثر تعداد ۳۵۵ عدد سند عثمانی مربوط به سال‌های ۱۱۰۵ ه. ق. تا ۱۳۳۹ ه. ق. آورده شده است.

در میان اسناد مربوط به حج‌جای ایرانی تصنیف جودت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. تصنیف جودت توسط معلم جودت، مورخ معروف عثمانی و کمیسونی طی سال‌های ۱۹۳۷ - ۱۹۳۲م بر مبنای موضوع‌ها تنظیم شد. این اسناد مربوط به سال‌های ۱۵۵۳ تا ۱۶۰۴م و از قسمت‌های عدلیه، عسگریه، بحریه، بلدیّه، داخلی، ضربخانه، اوقاف، ایالات ممتاز، خارجی، اقتصاد، مالیه، نافع، صحیه، سرای، تیمار و ضبطیه تشکیل شده است. سمتی از آرشیو این تصنیف به رایانه منتقل شده ولی قسمت دیگر هنوز کارهای تصحیحی آن به اتمام نرسیده است. در این اثر از اسناد عثمانی قسمت تصنیف استفاده شده در ذیل به توضیح مختصر علائم اختصاری آن می‌پردازیم:

DH: این آرشیو دفاتر دیوان همایون قبل از تنظیمات و بعد از آن طی سال‌های ۱۴۱۲ تا ۱۹۲۰م را در بر دارد که متشکل از ۸ دفتر همه، دفاتر نامه همایون، دفاتر نظامات، دفاتر احکام و... می‌باشد و دارای ۴۷ کد و متشکل از ۲۰۱۷ دفتر است.

EU: این آرشیو ادامه نظارت ضبطیه بوده که مدیریت زیر منظمی امروز ادامه این اداره می‌باشد و ۲۴ کد جداگانه دارد.

EM: این آرشیو اطلاعات مربوط به اوقاف را طی سال‌های ۱۸۷۲۶ تا ۱۹۲۲م در بر می‌گیرد و متشکل از ۸۸ کد و ۸ دفتر فهرست می‌باشد. تمام اسناد این آرشیو خوانده و تصنیف شده است.

HM: این آرشیو مربوط به نظارت خارجه می‌باشد و اسناد مربوط به سال‌های ۱۸۳۸ تا ۱۹۲۳م را شامل می‌شود که دارای ۲۹ کد است در ضمن ۲۵ کاتولوگ.

HH: خط همایون از لحاظ اصطلاح دستخط خود پادشاه و در برگیرنده احکام و

فرامین وی می باشد و از محمود اول تا محمود دوم محتوی فرامین ۱۱۲ سال است که تمام اطلاعات آن در رایانه وارد شده است. این آرشیو از ۳۰ کاتولوگ تشکیل می شود. A: واژه اراده در اصطلاح امر پادشاه می باشد. ارداه های موجود در این آرشیو مربوط به سال های ۱۸۳۹ تا ۱۹۲۳ م است که ادامه آرشیو خط همایون می باشد، تمام آنها به رایانه منتقل شده و متشکل از ۱۵۷ کاتولوگ می باشد.

ME: این آرشیو در برگیرنده اسناد دربار و مربوط به سال های ۱۸۷۱ تا ۱۹۲۴ م می باشد.

MN: نظارت مالیه، این آرشیو متشکل از ۲۶ کاتولوگ می باشد.

MMD: دفاتر مدور مال در بن سال های ۱۴۸۰ تا ۱۹۲۳ م در برگیرنده ۲۴ عدد کاتولوگ می باشد.

M: معاهده نامه ها، این ها بیشتر آرشیو وارد و مفاد عهدنامه های بین سال های ۱۶۲۲ تا ۱۹۲۰ م می باشد که بخشی از نفایس آرشیو ساداتی است.

T.N.N: نظارت تجارت و منافع در برگیرنده اسناد وزارتخانه ها تجارتي، نافع، جنگل، زراعت می باشد که اسناد سال های ۱۸۴۰ تا ۱۹۲۲ م را شامل می شود.

Y.E: اوراق بیلدیز مربوط به اسناد دوران عبدالحمید دوم است که در دربارش جمع آوری شده بود و دارای دو دفتر است.

ZN: نظارت ضبطیه، بین سال های ۱۸۴۶ تا ۱۹۰۹ م اسناد مربوط به زیرری انتظامی می باشد و دارای یک دفتر و ۱۲ کاتولوگ است.

A.DVN: قلم دیوان همایون صدارت

DVE A.DVN: قلم دول اجنبیه صدارت

A.DVN.MHM: قلم مهمه صدارت

A.MKT.MHM: اوراق قلم مهمه صدارت

A.MKT.UM: اوراق ولایت عموم صدارت

DH.EUM.VRK: قلم اتاق اوراق داخلیه

DH.MKT: قلم مکتوب داخلیه

DH.MUI: اداره مخابرات عمومیه داخلیه

DUIT: اراده های اصولی دوسیا

HR.HMS.N.O: مشاوره حقوقی خارجه

HR.M: مرخصه خارجه استانبول

HR.MKT: قلم مکتوب خارجه

HR.SYS: سیستیمی خارجه

HR.TO: اتاق ترجمه خارجه

İ.DH: اراده داخلیه

İ.HR: اراده خارجه

İ.HUS: اراده خصوصی

İ.MMS: اراده مجلس مخصوص

İ.MVL: اراده مجلس والا

Y.A.HUS: معروضات خصوصی ییلدیز

Y.MTV: معروضات متنوع ییلدیز

Y.PRK.A: صدارت ییلدیز

Y.PRK.ASK: معروضات عسکریه ییلدیز

Y.PRK.BŞK: معروضات دائره باش کتابت ییلدیز

Y.PRK.EŞA: ایلچیگری شهرداری و رایزنی ییلدیز

Y.PRK.HR: معروضات نظارت خارجه ییلدیز

Y.PRK.NMH: نامه های همایون ییلدز

Y.PRK.UM: عمومی ییلدز

Y.PRK.ZB: معروضات نظارت طبیطیه ییلدز

به طور نمونه سند 27/c/1227/HR.MKT.138/30 یعنی: نظارت خارجه مکتوب، بعد از آن عددی که می آید شماره پرونده و بعد از آن شماره کارتون و در آخر تاریخ به هجری قمری.

علامت H و ghamari در ابتدای اسناد ایرانی آورده شده در این اثر، نشانگر سال قمری اسناد است. بعد از این عبارت سال و شماره کارتن و پرونده و شماره سند آمده است. در آرشیو عثمانی، اسناد به بر مبنای موضوع بلکه بر اساس سال رده بندی شده است. هر دو گروه اسناد ایران و عثمانی بر مبنای سال و موضوع قابل مقایسه است.

در میان اسناد ایرانی که از وزارت خارجه تهیه شده، اوراق مربوط به حجاج در دوره قاجاری بیشتر و منظم تر از دوران قبل و بعد که مربوط به سالهای ۱۲۶۹ تا ۱۳۳۶ ه.ق است و عمدتاً در آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و آرشیو کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و مرکز اسناد وزارت امور خارجه ایران نگهداری می شود. در وزارت خارجه ایران بیش از ۸۰۰ برگ اسناد مربوط به حجاج ایرانی گزینش شد که محقق تنها به بازخوانی موضوعات مشترک آنان با اسناد عثمانی پرداخته است که شامل ۱۶۴ سند می باشد که در این مجموعه آورده شده است.

اسناد خوانده نشده بعنوان بخش دوم همین اثر و با عنوان اسناد قاجاری، منتشر می شود. در این اسناد موضوعات مختلف و جالبی قابل رویت است. به ویژه درباره نصب ضریح برای امامان بقیع از سوی دولت ایران.

درباره این مسائل در کنار اسناد عثمانی، با واکاوی اسناد ایرانی می توان به جریان واقعی حوادث پی برد. مشکلات نصب ضریح تازه که به دلیل کوچکی نصب آن با

مشکلات و نامه‌نگاری‌های زیادی روبرو بود. حساسیت این مسئله در میان مردم و کوشش اساتید آهنگر اصفهانی در این امر به خوبی در اسناد ایرانی نشان داده شده است.

غیر از این‌ها، اسناد دیگری در کتابی تحت عنوان «اسناد برگزیده سیاسی ایران و عثمانی»^۱ به ویژه در جلد ۳ و ۵، آمده است.^۲ علاوه بر این‌ها، چندین سند دیگر نیز در کتاب «اسناد روابط ایران و عربستان سعودی» (۱۳۵۷-۱۳۰۴ هجری شمسی)^۳ وجود دارد؛ نیز:

اسناد و مه‌های تاریخی و اجتماعی دوره صفویه، ز. ثابتیان، کتابخانه ابن سینا، ۱۳۴۳، تهران.

اسناد و فرامین منتشر شده حجاری از دوران فتحعلیشاه، به کوشش محمدعلی کریم‌زاده، لندن، ۱۳۶۸

مکتوبات و بیانات سیاسی و اجتماعی علمای شیعه دوره قاجار، محمدحسین رجبی، نشرنی، ۱۳۹۰، تهران، ج ۳.

یکی از ویژگی‌های مهم اسناد ایرانی مربوط به حج این است که در این اسناد، نه تنها موضوع حج، بلکه همواره زیارت عتبات عالیات نیز مورد توجه قرار گرفته است. ولی از آنجا که عتبات موضوع تحقیق این اثر نبود، از بحث در خصوص آن خودداری شده است؛ یعنی زوار و حجاج در اسناد ایرانی در کنار هم آمده‌اند، این در حالی است

۱. واحد نشر اسناد، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی

۲. جلد ۳، مسئله زوار، حج و زیارت، ص ۵۶۷-۵۱۷.

۳. جلد ۵، فصل اول، امور اتباع - مسائل زوار، ص ۱۲۰-۳.

۴. در کتاب «برگزیده اسناد سیاسی» ابتدا شماره سند، موضوع، تاریخ، کارتن، پرونده قید شده است.

۵. مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی

که در اسناد عثمانی مطالب زیادی در مورد زوار وجود ندارد.

برای تحقیق در خصوص حج گزاری، بی شک می توان خلاصه معلومات سفرنامه های حج گزاری ایرانیان را با اسناد عثمانی و ایرانی پر کرد. به جرأت می توان گفت بدون اسناد عثمانی درک تاریخ حج گزاری ایرانیان ناقص می ماند.

به طور نسبی اسناد عثمانی در کنار اسناد ایرانی آمار حجاج را در اختیار ما قرار می دهد، این در حالی است که منابع تاریخی و دیگر منابع اطلاعات چندانی در این خصوص ندارند.

برای نگارش این اثر، ابتدا اسناد مربوط به موضوع در آرشیو ایران و ترکیه از طریق جستجوی کلمه شناسی تهیه و بعد از انتخاب، درخواست اصل سند را داده و دریافت نمودیم و سپس آن را خوانده و اسناد عثمانی را بعد از خوانش، کاملاً ترجمه کردیم.

در مرحله خوانش اسناد عثمانی، به ۲۰۰۰ سند دولانی برخوردیم که موارد دیگری علاوه بر حج گزاری در این اسناد دیده می شود که محقق تنها به ترجمه بخش های مربوط به حجاج ایرانی پرداخته و از بازخوانی دیگر بخش ها خودداری کرده است. در میان اسناد وزارت خارجه، متن اصلی برخی اسناد ترکی و عربی است و در حاشیه آنان به زبان فارسی نوشته شده بود که محقق تنها به بازخوانی قسمت فارسی پرداخته است.

موضوعات درج شده در این اسناد بسیار متنوع و مربوط به رخدادهای مختلف سیاسی، اجتماعی، بهداشتی، دشواری های مسیر، سرقت ها، قتل و غارت، مرگ و میر، جواز عبور، مالیات ها و... می باشد. در این میان، گاهی نیز با نمونه های اجتماعی بسیار جالبی مواجه هستیم که مهربانی و صمیمیت عثمانی ها در رابطه با حج گزاری ایرانیان را به ما نشان می دهد. به عنوان نمونه پیدا شدن اسب باقر نامی از حجاج ایرانی، تسلیم اموال متروکه حاج حسین ایرانی به خانواده اش، توجه عثمانی به نزاع

میان حجاج ایران و داغستان، قانع کردن مادر شاهزاده ایرانی، عباس میرزا که در بازگشت از سفر حج قصد رفتن به اروپا از طریق مصر را داشت، رضایت و تشکرنامه‌های ایرانیان فقیر و درویش به سلطان عثمانی و کمک ایرانیان به ساخت راه آهن عثمانی و....

در میان اسناد عثمانی و فارسی موضوعات مشترک زیادی وجود دارد، به خصوص قرنطنه، ممنوعیت راه جبل، منع استفاده از سکه قران ایرانی در حجاز، نصب ضریح برای امامان بقیع و مشکلات حاصل از آن، تأسیس کارپردازی جده، ممنوعیت خرید و فروش برده و انعکاس آن در میان حجاج ایرانی، ورثه و اموال متروکه متوفیان در حجاز و در مسیر راه، سهل مربوط به تذکره، ویزا و ورود به سرزمین عثمانی و... می‌باشد که محقق می‌تواند به طور مقایسه‌ای حادثه‌یابی در میان هر دو گروه اسناد تحقیق کند. این اسناد متمم و مصحح یکدیگرند. مهر تأیید، بر حرف‌های مؤلفان و شاهدهی بر وقایع ذکر شده در سفرنامه‌های دوره قاجار می‌باشند.

از این لحاظ اسناد ایرانی و عثمانی به سفرنامه‌هایی که حقایق حجاج ایرانی را در قرن ۱۳ و ۱۴ مشخص می‌کند باید در کنار هم قرار داده و مطالعه شوند.

این اثر که بر اساس اسناد و مدارک آرشیوی و نیز متن تاریخی نوشته شده، نخستین تحقیق مفصلی است به موضوع حجاج ایرانی پرداخته است.

در انتشار این کتاب اولاً از حجه الاسلام والمسلمین استاد سیدعلی قاضی عسکر، نماینده رهبری ایران در حج و زیارت، بسیار سپاسگزارم. در ترجمه اسناد عثمانی، دوست عزیز بنده خانم مهری آریان‌فر با وجود اینکه به زبان ترکی مسلط نبودند، با کوشش فراوان اهتمام ورزیده است، به طوری که گاهی برای ترجمه یکی از این اسناد و اصطلاحات آن ساعات زیادی وقت صرف شده است.

بی‌گمان اگر ایشان نبود، نمی‌توانستم ترجمه اسناد و گردآوری این کتاب را به

پایان برسانم. خانم رقیه آقابالا زاده، متخصص آرشیو دوره قاجار به دلیل آشنایی به زبان اسناد و زبان ترکی، در بازخوانی دوره دوم و تصحیح و جایگزینی اصطلاحات زبان اسناد در این کار کمک کرده و همچنین در بازخوانی اسناد ایرانی نیز هر قسمت که خوانده نشده بود با دقت و تیزبینی به واکاوی آن عبارات پرداخته است. اگر ایشان نبود، با این دقت و بی‌خطا نمی‌توانستم آرشیو ایرانی را بازخوانی کنم که از ایشان تشکر می‌نمایم.

از استاد رسول جعفریان و همچنین دکتر محمود اسماعیل‌نیا به دلیل در اختیار گذاشتن اسناد وزارت امور خارجه ایران بی‌نهایت سپاسگزارم.

اسرا دوغان